

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАНЦІВ СОЦІАЛЬНИХ ГУРТОЖИТКІВ

Марія ДОННІК (Кіровоград)

Стаття присвячена вивченню соціально-психологічних особливостей вихованців системи інтернатних закладів, включаючи проблеми мешканців соціального гуртожитку.

Стаття посвячена изучению социально-психологических особенностей воспитанников системы интернатных учреждений, в том числе проблем жильцов социального общежития.

Ключові слова: "госпіталізм", "деривація", соціальний гуртожиток, соціально-психологічні особливості вихованців.

Поява соціальних гуртожитків у мережі спеціалізованих закладів та формувань державного утримання молоді обумовлюється виконанням соціальної політики держави, спрямованої на подолання наслідків явищ біологічного та соціального сирітства. При чому актуальності набувають засади функціонування закладу інтернатного типу, головна мета діяльності якого полягає у забезпеченні осіб-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, житлом, а також адаптації їх до змінних умов соціального середовища. В рамках реалізації основної мети соціально-педагогічної діяльності перед соціальним педагогом, як провідним фахівцем установи, постають нелегкі завдання щодо підвищення рівня соціалізованості мешканців гуртожитку, побудовані на засадах цілеспрямованого впливу на учасників цього процесу. Важливою передумовою побудови таких раціональних взаємостосунків виступає професійна компетентність фахівця закладу, одна із складових якої – сформованість знань соціально-психологічних особливостей мешканців гуртожитку. Врахування цього критерію попереджає можливі помилки загального процесу соціалізації вихованців установи та спрямовує діяльність соціального педагога на безпосереднє подолання наявних соціальних проблем.

Саме тому, метою нашої статті виступає дослідження соціально-психологічних особливостей мешканців соціального гуртожитку та можливих проявів поведінки у відповідності із наявними соціальним проблемами вихованців.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо соціально-психологічних проблем осіб-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, дає можливість стверджувати, що цьому блоку досліджень в свій час приділялася велика увага. Зокрема, цю проблему розглядали:

О. Антонова-Турченко, М. Аралова, Л. Артюшкіна, Р. Бернс,

Л. Виговська, Л. Волинець, В. Галкін, Я. Гошовський, І. Дубровіна, В. Захарченко, І. Іванова, Н. Івченко, О. Ігнатова, М. Ілляш, Л. Кавішевська, Б. Кобзар, Л. Кузьменко, Й. Лангмейер, М. Лісіна, З. Матейчек, В. Мухіна, Л. Осмак, І. Пеша, А. Полянничко, А. Прихожан, Н. Репіна, Ф. Сидоришин, Т. Тележенко, Є. Тимошенко, Н. Толстих, В. Юнацький, В. Яковенко, які одноставно стверджували, що умови проживання дітей-сиріт в інтернатних закладах надзвичайно негативно впливають на загальний розвиток вихованців.

Крім того, соціальне сирітство порушує емоційні зв'язки особистості з довіллям, зі світом дорослих, однолітків, які розвиваються у більш сприятливих умовах, викликає вторинні порушення фізичного, психічного й соціального розвитку, здійснює страшний руйнівний вплив на здоров'я молоді людини [1]. Більше того, чим довше дитина була соціально ізольована (знаходилася в інтернатних закладах), особливо в ранньому віці, тим більш негативні психологічні риси її характеризують [2]. Пов'язують такі зміни із постійним відокремленням від зовнішнього світу, в результаті чого у дітей спостерігається сенсорний голод, який у свою чергу призводить до появи симптомів госпіталізму, (відкритих Р. Спитцем) [3] та депривації (досліджуваної вперше Й. Ленгмейер та І. Матейчек). Ці симптоми відображають відсутність або недостатність можливості задоволення особистістю певної життєво важливої психічної потреби. При чому, розрізняють сенсорну, емоційну, соціальну [4], фізичну [2], рухову, материнську [5] екзистенційну [6], економічну [7, 170] та інші види депривації, кожна з яких відображає певну сферу життєдіяльності особистості в умовах інтернатних закладів.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що дитина під час перебування в школах-інтернатах зазнає одночасно декілька типів депривації, які тісно переплітаються між собою. Визначити, який саме вид має більш негативний вплив на розвиток дитини, неможливо [5].

Науковці, які досліджували психічний розвиток дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, одноставно наголошують на тому, що гостра нестача сімейного виховання призводить до різного

типу психічних порушень. Зокрема, на рівні таких сфер психічного розвитку, як емоційна стійкість (страх, тривожність, депресія, злість, почуття провини, сором); пізнавальна активність (порушення сприймання, уваги, пам'яті, мислення); мотиваційна готовність (знижає інтерес до навчання, праці тощо). Крім того, за даними численних досліджень, психічна депривація зумовлює специфічний розвиток особистості, а також одну з головних ознак розвитку в умовах депривації – знижений рівень самосвідомості (низьку самооцінку, підвищений рівень самокритики) тощо. [8].

В свою чергу соціальна депривація проявляється у міжособистісних стосунках з однолітками, дорослими, особами протилежної статі. У майбутньому для дітей-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, стають властивими очікування рентних відносин, недовіра до людей, світу загалом, невдячність, заздрісність, очікування неприємностей з боку оточуючих [6, 43].

Як правило, своєрідна поведінка вихованців інтернатних закладів виявляється в найрізноманітніших галузях діяльності та свідомості: у пізнавальній сфері (нездатність розв'язувати завдання, що вимагають внутрішніх операцій, без опори на практичні дії, розвиток мислення відбувається за класифікаційним типом, що виступає безвихідним, перешкоджаючим становленню творчої сторони мислення); у поведінці (нерозвиненість довільності, підвищена імпульсивність, неможливість керувати своїми діями, погрози, обвинувачення, докори стосовно оточуючих); у спілкуванні (недостатнє володіння досвідом інтимно-особистісного спілкування); у самосвідомості (ситуативність бажань, відсутність тимчасового плану власних дій). Все це зумовлює пригнічення внутрішньої активності дитини, гальмує розвиток її самостійності [9] та призводить до соціальної дезадаптації особистості.

Багато науковців вказують, що однією з причин формування негативного образу "Я" дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є неправильно організоване спілкування з дорослими. Саме воно спричиняє відставання в загальному психічному розвитку та збіднення образу "Я". Дослідники відзначають специфіку взаємодії та звертають увагу на декілька моментів комунікації: спілкування в інтернатних закладах не досить емоційно насичене, не спрямоване на особистість дитини, взаємодія з дорослими здебільшого випадків носить навчально-побутовий характер, контакти вихователя і вихованців короточасні, нетривалі, значно відрізняється якість спілкування (байдужість,

емоційна холодність, нестала система вимог), що породжує в дитині певну розгубленість, підвищує тривожність внаслідок засвоєння різноманітних зразків поведінки [5].

В свою чергу М. П. Аралова, здійснюючи аналіз психологічних особливостей спілкування з дорослими й ровесниками випускників школи-інтернату, наголошує, що мотивація спілкування і взаємин з оточуючими депривованих старшокласників пов'язана з бажанням отримати від партнера у спілкуванні допомогу або послугу, тобто носить споживацький характер [5] та засновується на принципі "нам заборгували" [10, 89].

Встановлено, що діти-сироти та молоді люди, позбавлені батьківського піклування, виявляють також захисні форми поведінки навіть при спокійному звертанні до них, а будь-яке, нерідко заслужене зауваження чи найелементарніша вимога сприймаються в силу зазначених обставин, як надмірна образа [11, 85].

Численні дослідження показують, що, крім проблем із встановленням і розвитком емоційних стосунків із соціумом, у дітей, які перебувають в інтернатних закладах, існують також труднощі, пов'язані із затримкою фізичного розвитку, порушенням рухової координації, емоційної стабільності, соціальної адаптованості; також деформовані уявлення про сімейні стосунки. [3, 13]. С. Н. Токарева стверджує, що недоліки в роботі з дітьми, позбавленими батьківського піклування, ведуть до деформації їхньої психіки, зниженню очікувань, закріпленню почуття власної неповноцінності, а іноді й уседозволеності [12], а також порушують процес самоусвідомлення та формування адекватного образу "Я" [13].

Для вихованців інтернатних закладів характерним є невисокий рівень інтелектуального розвитку в поєднанні із завищеною оцінкою своїх знань і, особливо, – розумових здібностей. Вони виявляють найвищий, порівняно із іншими віковими групами, рівень тривожності в усіх сферах спілкування, [11], таких осіб характеризує гіперзбудливість, соматичні порушення, агресивність, зловживання алкоголем, наркотиками, паління, токсикоманія, суїцидальні тенденції [8] тощо.

Тож, аналіз численних досліджень та психолого-педагогічної літератури щодо сформованих соціально-психологічних особливостей вихованців інтернатної системи дозволяє виокремити типові негативні аспекти соціалізації дітей у закладах інтернатного типу:

- деформація родинних зв'язків через важке минуле,
- вузьке коло спілкування через закритий колектив,

- неформований образ "Я",
- відсутність соціальних навичок особистого життя,
- обмежені можливості у виборі професії,
- відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами,
- соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу [7, 170],
- низькі адаптивні можливості до розумових та емоційних навантажень (більшість вихованців зорієнтовані на те, що "для мене повинні"),
- відсутність потреби здорового способу життя,
- конформність, легка керованість, готовність бездумно виконувати чийсь вказівки,
- нечітка орієнтованість на майбутнє, емоційна бідність, спрощене розуміння самих себе, імпульсивність [14, 60-61]; недостатність мотиваційної сфери, підвищена психічна тривожність, нерозвиненість емоційно-вольових характеристик,
- обмежена можливість для адекватної статевої ідентифікації, у деяких випадках схильність ідеалізувати взаємини в сім'ї [15].

В свою чергу В. С. Яковенко, розглядаючи особливості формування особистості дитини-сироти, наголошує на таких негативних якостях, що притаманні означеній категорії осіб: агресивність, заздрісність, надзвичайна підозрілість до інших, брехливість, злодійкуватість, лінощі, погане навчання, недовіра, відлюдкуватість, заляканість, жорстокість до слабших за себе, грубість, відсутність жалісності один до одного, жвавність, спритність, хитрість, неохайність, впертість, постійність наклепів, дражливість, заздрісність, егоїзм, безвідповідальність, неухайність, особиста неохайність, байдужість, імпульсивність, неусвідомленість, несамостійність поведінки [2] та інші.

Враховуючи специфіку функціонування соціального гуртожитку, що пов'язана із віковими особливостями молодих людей, позбавлених батьківського піклування, та умовами їх життєдіяльності, відзначимо, що всі вищезгадані ознаки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не лише не зникають, а й набувають особливих ознак в юнацькому віці. Тому для вихованців соціальних гуртожитків, які фактично опиняються на порозі самостійного життя, характерні такі особливості:

- невміння спілкуватися з людьми поза соціальним гуртожитком, труднощі у встановленні контактів із дорослими та однолітками, відчуженість та недовіра по відношенню до людей;

- відсутність розуміння та сприйняття інших, врахування лише власних бажань та почуттів;

- низький рівень соціального інтелекту, що заважає розуміти суспільні норми та правила, невміння відповідати цим нормам;

- слабо розвинуте почуття відповідальності за власні вчинки, байдужість до долі тих, хто з ними поряд, почуття ревнощів;

- споживацька психологія у стосунках із близькими, державою, суспільством;

- невпевненість в собі, низька самооцінка, відсутність постійних друзів і підтримки з їх боку;

- неформованість вольової сфери, відсутність цілеспрямованості, щодо майбутнього життя (дуже часто цілеспрямованість проявляється лише по відношенню до найближчої мети отримати бажане);

- низька соціальна активність, бажання бути непомітним, не привертати до себе уваги;

- неформованість життєвих планів, життєвих цінностей, потреба у задоволенні нижчих потреб (їжа, одяг, помешкання, розваги);

- схильність до адитивної поведінки, зловживання деякими психоактивними речовинами.

Отже, випускники шкіл-інтернатів значно відрізняються від своїх однолітків. Молоді люди, позбавлені батьківського піклування, живуть з постійним відчуттям внутрішнього дискомфорту, душевною самотністю, із почуттям страху перед дорослим самостійним життям, невпевненістю в собі, недовірою до дорослих, із проблемами в організації вільного часу, одержанням медичної допомоги, створенням та збереженням власної сім'ї. Труднощі входження випускників у самостійне життя пов'язані з обмеженістю соціальних контактів, відсутністю реалій сімейного життя, складністю сприйняття норм суспільства тощо [11, 86]. Всі ці показники свідчать про те, що випускники інтернатних закладів перебувають у ситуації соціальної депривації, тому, створення умов, які попереджали б соціальну деградацію, забезпечували поступову адаптацію до життя у відкритому соціумі, соціалізацію в суспільстві, підтримували б соціальне здоров'я, збагачували досвід соціального життя молоді, позбавленої батьківського піклування – провідні завдання діяльності соціального педагога в межах функціонування соціального гуртожитку. Створення таких умов детермінує подальшу розробку системи соціально-педагогічної діяльності педагога гуртожитку, спрямованої на підвищення рівня соціалізованості вихованців

інтернатного закладу, що передбачатиме не лише вивчення соціально-психологічних особливостей мешканців соціального гуртожитку, але й буде містити форми та методи впливу на процес соціалізації осіб-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Курінна Світлана Миколаївна. – Слов'янськ, 2004. — 246 с.
2. Яковенко В.С. Виховання та усиновлення дітей-сиріт: монографія / В.С. Яковенко, Кіровоград, 1998. – 333с.
3. Методичні рекомендації щодо розробки обласних програм подолання проблеми соціального сирітства: [практичний посібник] / Т.В. Брижуватий, О.М. Волгіна, С.А. Матус, М.Л. Синюшко. – К. Четверта хвиля, 2006. – 85с.
4. Словарь социального педагога и социального работника / [под ред. И.И. Калачевой, Я.Л. Коломинского, А.И. Левко]. – 2-е изд. – Мн: Белен, 2003. – 256с.
5. Пушкар В.А. Особливості розвитку образу “Я” дітей-сиріт у навчальних закладах інтернатного типу: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Пушкар Вікторія Анатоліївна. – К., 2007. — 191 с.
6. Артюшкіна Л.М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.М. Артюшкіна, А.О. Полянничко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №2. – С.42–47.
7. Біла О.О. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії та практики / Біла О.О., Богданова Л.М., Паскаль О.В. / За ред. І.М. Богданової. – Одеса: Пальміра, 2008. – 338 с.
8. Удовенко Ю.М. Вплив несприятливих умов соціалізації на психічний розвиток дитини: дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Юлія Миколаївна Удовенко. — К., 2007. — 260 с.
9. Голуб О.В. Формування самостійності учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт

у позаурочній діяльності : дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Олена Вікторівна Голуб. – Бердянськ, 2004. – 256с.

10. Реформування системи закладів усіх форм власності для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як ключовий процес удосконалення системи захисту прав дітей в Україні / [Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2005 року.] – К.: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2006. – 143 с.

11. Крок до майстерності: [методичний посібник з підготовки консультантів телефонної лінії довіри для вихованців та випускників шкіл-інтернатів / В.Ю.Галкін, В.Г.Захарченко, Н.М.Івченко / за ред. М.М.Гляш, Т.М.Тележенко]; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. – К.; 2002. – 106 с.

12. Психологические особенности формирования личности школьника / [под ред. И.В. Дубровиной] – М.: АПН СССР НИИ ОПИ, 1983. – 138 с.

13. Гошовський Я.О. Становлення образу Я у підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу: дис...канд. псих. наук: 19.00.07 / Ярослав Олександрович Гошовський. – К., 1995. – 177 с.

14. Наточій А.М. До проблеми формування відповідальності у вихованців загальноосвітньої школи-інтернату // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип.. 6 (45). – с.58–65.

15. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / [О.М. Балакірєва (кер. авт. кол.), О.О. Яременко, Н.П. Дудар та ін.]. – К.: Український ін-т соц. дослідж., 2000. — 134 с. – (Серія “На порозі самостійного життя”: у 4 кн., кн. 1).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Доннік Марія Сергіївна – викладач кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки психолого-педагогічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, аспірант кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку.